

LONGITUDA Dava Sobel

Biblioteka nakladničke kuće Jasenski i Turk iz Zagreba (jestur@jesenskiturk.hr), Vlaška ul. 10, dopunjena je knjigom *Longituda*. Nakon simpozija *O zemljopisnoj dužini*, održanog od 4. do 6. studenoga 1993. u Cambridgeu, Dava Sobel prihvatila se istraživanja i "brisanja prašine" po raznim arhivima da bi napisala istinitu priču o usamljenom geniju koji je riješio najveći znanstveni problem svojega vremena.

U doba velikih otkrića kontinenata problem zemljopisne dužine (longitude) bio je najteži znanstveni izazov. U ono vrijeme pomorci nisu znali odrediti zemljopisnu dužinu, pa su se gubili čim bi kopno nestalo s horizonta, a ploveci na dogledu kopna bili su lak plijen za gusare.

Za vladavine kraljice Ane britanski je parlament 8. srpnja 1714. ponudio bogatu nagradu od 20 000 funti (danas nekoliko milijuna dolara) za metodu kojom bi se zemljopisna dužina odredila preciznošću od pola stupnja. Znanstveni je establishment od Galilea do Sir Isaaca Newtona iscrtao karte neba, uvjeren da je odgovor upravo u zvijezdama. Nasuprot tomu, jedan se čovjek, John Harrison (Foulby-Yorkshire 1693. London 24. III. 1776.), po zanimanju stolar, drznuo zamisliti mehaničko rješenje uru koja će na pučini pokazivati točno vrijeme, što nijedna ura do tada nije mogla ni na kopnu.

U knjizi se također spominje i građevinar Robert Hooke, koji je sudjelovao u rekonstrukciji Londona nakon velikog požara 1666. godine. Hooke je kao fizičar zaslužan za nova otkrića u ponašanju svjetla, u teoriji gravitacije, u uzrocima potresa i u radu opruge kod ura.

U razdoblju između 1730. i 1760. godine Harrison je, nastojeći osvojiti nagradu, napravio 753 djela za mehanizam bez trenja. Ura je jedinstvena jer je gotovo u cijelosti napravljena od drveta, ukupne mase 34 kg, a služi za mjerenje vremena na moru. Nazvao ju je kronometrom, a izradio je samo 4 komada.

Star i umoran, pod pokroviteljstvom kralja Georga III., Harrison je 1773. godine konačno dobio zasluženu novčanu nagradu nakon četrdeset napornih godina političkih spletki, međunarodnih ratova, akademskoga klevetanja, znanstvene revolucije i gospodarskog preokreta.

Knjiga džepnog formata ima samo 150 stranica i prepuna je dragulja za sve koje zanima povijest, zemljopis, astronomija, navigacija, kartografija, izrada ura ali jednako tako obični vječni ljudski jal i pohlepa. Ovu zanimljivu, napetu gotovo pustolovnu knjigu valja svakako pročitati.

Božidar Kanajet

INVENTAR DRŽAVNE GEODETSKE UPRAVE 1847.-1963. Mirela Slukan-Altić

U izdanju Hrvatskoga državnog arhiva objavljena je kao 5. svezak u nizu obavijesnih arhivskih pomagala publikacija pod naslovom *Državna geodetska uprava, 1847.-1963., Inventar*. Ispod naslova stoji da je uvodnu studiju napisala i inventar izradila Mirela Slukan-Altić. Knjiga obuhvaća 655 stranica formata B5, meko je ukoričena, nosi oznaku ISBN 953-6005-35-2.

Uvodni dio knjige čine tri kraća teksta:

- Povijest katastra i arhiva katastarskog gradiva (arhivi mapa)
- Gradivo Državne geodetske uprave i njegova vrijednost kao izvora za istraživanja i
- Upute za korištenje inventara gradiva Državne geodetske uprave.

Nakon toga slijedi sam inventar, koji je podijeljen po područjima na tri dijela: Kraljevina Hrvatska i Slavonija, Istra i Dalmacija. Knjiga završava abecednim kazalom katastarskih općina. Redni broj općina u kazalu odgovara rednom broju općine u inventaru.

Iz uputa za upotrebu inventara saznajemo da je njime obuhvaćeno cjelokupno gradivo Državne geodetske uprave nastalo u razdoblju između 1847. i 1963. godine. Najveći je dio

gradiva nekadašnji Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju, koji je od svojega osnutka 1855. (za vojnu Hrvatsku) odnosno 1860. (za građansku Hrvatsku) činio samostalnu jedinicu unutar Ministarstva financija, pod čijom su upravom bile sve djelatnosti vezane uz katastar zemljišta. To je gradivo 1945. godine preuzeo Geodetski odjel Ministarstva građevina, koji 1948. godine prerašta u Geodetsku upravu NR Hrvatske, a od 1990. godine u današnju Državnu geodetsku upravu. Od 1996. godine to se gradivo nalazi u Hrvatskom državnom arhivu unutar Odsjeka za gradivo Državne geodetske uprave.

Inventar gradiva Državne geodetske uprave donosi popis svih pisanih i kartografskih dokumenata abecednim slijedom katastarskih općina. Uz oznaku imena općine redovito je navedena i županija kojoj je općina pripadala u doba izmjere (u slučaju vojne Hrvatske oznaka županije odnosi se na razdoblje nakon njezina razvojačenja 1871. odnosno 1881. godine). To je učinjeno ne samo zbog lakšeg lociranja pojedinih općina, već i zbog razlikovanja različitih katastarskih općina istog imena. Unutar općine dokumenti su označeni rednim brojevima (dokumenti koji se čuvaju unutar jedne knjige imaju zajednički redni broj). Nakon oznake imena katastarske općine i pripadnosti županiji, slijedi popis pisanoga gradiva. Pisano gradivo (elaborat) jedne općine nastalo unutar jedne izmjere smješteno je u zajedničke korice i čini jednu knjigu. Svaka knjiga osim rednog broja ima svoju originalnu oznaku, koja se sastoji od slovne oznake županije i brojčane oznake same knjige unutar županije (to je ujedno i njezina topografska oznaka). Ta brojčana oznaka knjige upisana je nakon naziva županije kojoj je katastarska općina pripadala (npr. Požeška županija – P-2). U pravilu, za svaku općinu postoji knjiga izmjere i knjiga reambulacije. Svaka knjiga najčešće sadrži popis čestica, zapisnik omeđivanja katastarske općine, zapisnik računanja površina, zapisnik kontrolnog računanja površina, te popis površina po kulturama. Unutar svake knjige pojedine katastarske općine gradivo je popisano kronološkim redoslijedom kako je nastajalo. Dokumenti vezani uz šumske revire (ako ih općina ima) unutar knjige popisani su također kronološkim redoslijedom, i to nakon gradiva koje se odnosi na katastarsku općinu. Osim klasičnoga katastarskoga gradiva, unutar knjiga često se nalaze poljski prednacrti i poljske skice koji su popisani kronološki iza klasičnog pisanoga gradiva dotične katastarske općine i njezinih šumskih revira. Isti redoslijed popisivanja unutar katastarskih knjiga svake općine primijenjen je i u knjigama reambulacija, čiji sadržaj slijedi nakon knjige izmjere. Nakon pisanoga katastarskoga gradiva slijede indikacijske skice općina i šumskih revira. Uz svaku je indikacijsku skicu označen broj kutije u kojoj se nalazi. Nakon toga slijedi popis katastarskih planova, također kronološkim redoslijedom. Tu se čuvaju izvorni planovi izmjere, litografirani otisci planova izmjere (zagrebačke i bečke litografije) ili litografije nastale za potrebe gruntovnica na prijelazu 19. u 20. stoljeće (peštanske litografije) te planovi reambulacija.

Osим toga, ponegdje nalazimo i planove nastale komasacijom (nastali uglavnom 30-ih godina 20. st.), te u manjoj mjeri novije planove nastale nakon 1945. godine. Neki planovi nastali nakon 1945. godine, imaju i radne izvornike na foliji (astralon). Sve karte izmjere i reambulacije imaju dimenzije 66×53 cm (25×20 bečkih palaca).

DRŽAVNA GEODETSKA UPRAVA

1847.-1963.

Inventar

Gradivo pojedinih šumskih revira u pravilu je popisano unutar pripadajuće katastarske općine. Planovi samostalnih šumskih revira (površine iznad 1000 četvornih hvati) ili revira koji se prostiru na većem broju katastarskih općina, izdvojeni su i navedeni na kraju inventarnog popisa gradiva katastarskih općina. Za te je revire u zagradi navedeno unutar kojih se općina prostiru. Istodobno, pisani dijelovi katastarske dokumentacije za te revire nalaze se unutar elaborata pripadajućih katastarskih općina. Takva je podjela planova i elaborata većih revira napravljena još pri osnivanju i prostornom uređenju Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju, pa je i dalje takva zadržana.

Nakon popisa gradiva katastarskih općina i šumskih revira, slijedi popis pisanoga gradiva koje se odnosi na pojedine pukovnije ili druge veće teritorijalne cjeline. Najveći dio toga gradiva čine zapisnici izmjere, topografski opisi trigonometrijskih točaka, karte triangulacijske mreže, gradivo revizije katastara i poreznih procjena. Kao i indikacijske skice, to se gradivo čuva u arhivskim kutijama, pa uz njega redovito stoji i oznaka kutije u kojoj se nalazi. Slijedi knjižno gradivo uglavnom nastalo djelovanjem samog Arhiva tijekom 20. stoljeća (pretežno stožerne i matične knjige županija i urudžbeni zapisnici). Uz svaku jedinicu upisan je i broj kutije u kojoj se nalazi.

Tijekom djelovanja Arhiva u fond je dospjela i manja količina gradiva vezana za Istru (uglavnom otoci Cres i Krk), te Dalmaciju (otoci Pag i Rab), koje je zbog cjelovitosti fonda zadržano, ali je posebno istaknuto na kraju inventara. I to je gradivo sređeno po abecednom redu katastarskih općina, posebno za Istru i Dalmaciju. Gradivo vezano za Istru (ukupno 45 katastarskih općina) označeno je rimskim brojem II, iza kojeg u slučaju indikacijskih skica ili pisanoga gradiva slijedi broj kutije. Na isti je način označavano i gradivo za Dalmaciju (13 katastarskih općina), ali rimskim brojem III.

Spomenimo još da je publikacija ilustrirana sa 16 priloga u boji. To su isječci preglednih karata, zapisnika, indikacijskih skica i izabranih katastarskih planova.

Jedina primjedba koju bih mogao dati je terminološkoga karaktera, a ona se ne odnosi samo na prikazanu publikaciju nego i na druge tekstove u kojima se govori o starim izmjerama. Radi se o nazivima pojedinih izmjera. Smatram da naziv *prva sustavna izmjera* ni za jednu izmjeru, pa ni za onu koja se obavljala u 19. st. na području Habsburške Monarhije nije naj-sretniji. Naime, u literaturi se obično *jozefinska izmjera* naziva prvom, *franciskanska* drugom, *francjozefska* trećom i *Beckova precizna izmjera* četvrtom. Pritom se prva tri naziva odnose kako na topografsku, tako i na katastarsku izmjeru, a posljednji samo na topografsku. Zvati *drugu* ili *franciskansku izmjeru prvom sustavnom izmjerom* može dovesti do zabune. Osim toga, nakon prve izmjere dolazi reambulacija, pa se pridjev *prva* može shvatiti i u tom smislu. Nadalje, atribut *sustavna* nije dovoljno distinktivan, budući da je svaka izmjera na svoj način sustavna, inače ne bi bila izmjera. Uz navedeno, ako je istina ono što o jozefinskoj katastarskoj izmjeri možemo naći u literaturi (vidi npr. Lapaine i dr.: Hrvatski kartografi u doba starih izmjera, Geodetski list 1997, 1, 53–71), onda je teško toj izmjeri oduzeti naziv *prva* i *sustavna*. Zbog toga se zalažem da se, kad god je to moguće, ne rabe za izmjere atributi *prva*, *druga* itd., nego *jozefinska*, *franciskanska* i sl. Na taj će se način izbjeci mogući nesporazumi i pogrešne interpretacije.

Završimo ovaj prikaz konstatacijom autorice dr. sc. Mirele Slukan-Altić, da je arhivsko gradivo Državne geodetske uprave koje se čuva u Hrvatskom državnom arhivu od neprocjenjive vrijednosti jer je to temeljni dokument o prostornim i vlasničkim odnosima na tlu Hrvatske, pa je stoga vjerodostojan dokument o hrvatskim granicama. Katastarska dokumentacija sadrži i dragocjene geodetsko-tehničke i kulturno-povijesne podatke koji vjerodostojno svjedoče o našoj prošlosti, kao i o razvitku geodetske struke u Hrvatskoj. To je kulturno blago rezultat rada niza generacija geodetskih stručnjaka. Zahvaljujući maru mnogih ljudi, mjernika i arhivista koji su se brinuli o arhivima katastarske dokumentacije, često radeći i u vrlo nepovoljnim uvjetima, to je gradivo sačuvano do današnjih dana. Na nama je danas da zadaću zaštite i čuvanja katastarskog blaga nastavimo s još većom pažnjom, kako bismo taj dio kulturne baštine sačuvali i za naraštaje koji dolaze.

Čestitam autorici, Hrvatskom državnom arhivu i Državnoj geodetskoj upravi na izvrsno obavljenom poslu, a knjigu toplo preporučam svima.

Miljenko Lapaine